

Валентина Бодак (Дрогобич)
Людмила Филипович (Київ)

ПРІОРИТЕТИ КАТОЛИЦЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ У ВИЗНАЧЕННЯХ ДРУГОГО ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ

Другий Ватиканський Собор Католицької Церкви мав доленосне значення в її історії. Крім важливих документів, які були прийняті Собором, а потім творчо розвивалися теоретиками і практиками церкви, католицизм збагатився новим усвідомленням істотних змін в світі. Церква визнала, що відбулися кардинальні трансформації у світогляді й поведінці людей, зокрема католиків, в їх ставленні до питань віри, до Бога, до взаємин між Богом і людиною. Але чи не найвпливовішим на подальший розвиток католицизму в світі стало соціальне вчення Церкви, яке з часом переросло в соціальну доктрину. Під останньою розуміється не просто перелік практичних вказівок для вирішення “соціального питання”, і не сума знань з сучасної соціології¹, а сукупність віросповідних положень, розроблених богословами і схвалених всією Церквою у формі корпусу спеціальних документів про погляди Церкви на суспільство та соціальні питання. Крім загальних теологічних принципів ставлення до світу і відносин з суспільством, католицька соціальна доктрина містить історичні напрацювання Церкви у вирішенні соціальних проблем в різні епохи, зафіксовану інформацію про соціальні виклики минулого і сьогодення, есхатологічні очікування і реальні прогнози щодо майбутнього людства.

Сам вислів “соціальна доктрина” з’явився завдяки папі Пію XI (1922-1939). Папа Лев XIII (1878-1903) своєю енциклікою “*Regum novarum*” (“Нові речі”, 1891) розпочав регулярне обговорення Церквою соціальних питань. Інтерес Церкви до соціальних тем не починається, звичайно, з цієї енцикліки, оскільки вона ніколи не оминала суспільство своєю увагою. Але досить тривалий час Церква фокусувалась на інших питаннях, маючи монополію на духовне жит-

¹ Хёффнер Йозеф, кардинал. Христианское социальное учение. М.: Культурный центр «Духовная библиотека», 2001. – С.12.

та людей. Вона не потребувала особливої соціальної доктрини. І лише з моменту бурхливих суспільних трансформацій, які настали після буржуазних революцій, у Церкві виникла необхідність чіткіше визначитися щодо нових історичних обставин, ефективно враховувати їх, що й зафіксовано енциклікою “*Regum novarum*” як початок нового шляху².

Після такого своєчасного і рішучого повернення папи Римського до соціальних питань³ Церква неодноразово зверталася до соціальної тематики, будучи постійно інспірованою наступними папськими енцикліками соціального звучання (“*Quadragesimo anno*” (1931), “*Mater et Magistra*” (1961), “*Pacem in terris*” (1963), “*Populorum progressio*” (1967) і “*Laborem exercens*” (1981) та ін.

Але події, які передували скликанню II Ватиканського Собору, спричинили особливу увагу до суспільної проблематики не тільки римських пап, але й всіх ієрархів Католицької церкви, всієї пастви. Після Другої світової війни і післявоєнних викликів, що призвели до глобальних зрушень в усіх сферах суспільного життя, не міг не змінитися і характер проповідуваного церквою соціального вчення, і сама соціальна проповідь. Соціальне вчення вимагало суттєвого перегляду, як пишуть історики церкви – кардинального уточнення, приведення його суті до вимог часу. Цим фактично й зайнявся II Ватиканський Собор, на якому суто теологічні й доктринальні питання поступилися місцем соціальним завданням пастирської діяльності⁴.

Собор прийняв 16 важливих документів: 4 конституції, 9 декретів, 3 декларації⁵, в яких різною мірою розкрито соціальне вчення католицизму. Найбільш значимими є пастирська конституція про Церкву в сучасному світі “Радість і надія” (“*Gaudium et spes*”), догматична конституція про Церкву “Світло народів” (“*Lumen*

² *Regum Novarum*. Окружне послання Папі Льва XIII о положенні трудящихся // <http://krotov.info/acts/19/1890/1891rerum.html>

³ Від *Rerum novarum* і до наших днів // Компендіум соціальної доктрини церкви. – К.: Кайрос, 2008. – pp.89-90. – С.68–69.

⁴ История II Ватиканского Собора. Том 4. Соборная церковь. Третий период и перерыв между сессиями. Сентябрь 1964 – Сентябрь 1965. – М.: ББИ, 2008. – С.787.

⁵ Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий відділ «Свічадо», 1996. – 758 с.

gentium”), декларація про релігійну свободу “Гідності людської” (“*Dignitatis humanae*”), декрет про апостолат мирян “Апостольську діяльність” (“*Apostolicam actuositatem*”) і декрет про засоби масової комунікації “З поміж подивугідних” (“*Inter mirifica*”). В цих документах загалом визначено місце людини у складному соціально-економічному і культурному світі. На фундаменті коротко викладених основ християнської антропології Собор будує вчення про людське суспільство: про громадський характер покликання людини; про взаємозалежності особи й суспільства; про сприяння спільному добру; про сутнісну рівність людей тощо.

Соціальна доктрина розгортається як невід’ємна складова євангелізаційного служіння Церкви. Проблеми і питання справедливості, свободи, розвитку, відносин між народами, миру – все, що стосується людської спільноти – також, наголошує Собор, належать справі євангелізації. Відтак Євангелія визнана основою соціальної доктрини.

Соціальна доктрина оголошена однією з місій Церкви. Виходячи з основної мети Церкви – допомогти “людині прямувати дорогою спасіння”⁶, саме ця місія визначає право й водночас обов’язок Церкви створити власну соціальну доктрину і впливати через неї на суспільство і його структури.

Католицька церква подивилася на свою соціальну доктрину як на продукт історичного розвитку богословської думки, послідовно розкриваючи етапи її становлення⁷. Наведено багато імен, перераховано чимало документів, виявлено важливі ідеї, які там прозвучали, показана спадковість і наступність нової соціальної доктрини від євангельських і теологічних настанов попередніх періодів в історії церкви.

Дослідники II Ватиканського Собору і соціальної концепції Католицької церкви всебічно проаналізували документи, які передували соборовим рішенням, як і самі матеріали Собору⁸. На сьогодні існує вражаюча за кількістю досліджень історіографія питань

⁶ Іван Павло II. *Centesimus annus*, 54: *AAS* 83 (1991), 860.

⁷ Компендіум соціальної доктрини церкви. – К., 2008. – pp.87-104. – С.67–78.

⁸ Див.: Компендіум соціальної доктрини церкви. – К., 2008. – pp.89-90. – С.70–78; Яроцький П. Соціальна доктрина католицької церкви // Людина і світ. – 1989. – №2. – С.53–58; №4. – С.50–55; Майка Йозеф. Социальное учение Католической церкви. – Рим-Люблин, 1994 та ін.

ня. Наше завдання – зосередитися тут на тих пріоритетах соціального вчення Церкви, які заслужили на особливу увагу з боку Собору, чи ж вперше прозвучали на ньому як актуальні.

Насамперед все це стосується принципів, на яких будується соціальна доктрина Католицької церкви. Чим глибше вдумуєшся в їх формулювання та зміст, тим більш універсальними вони постають, долаючи конфесійні чи навіть релігійні кордони. За цими принципами може і має бути організоване суспільне життя всіх народів, всіх спільнот, кожної людини, незалежно від її расового та етнічного походження, від віросповідання і світоглядних переконань. Що ж то за принципи?

II Ватиканський Собор визначив, що в основі соціального вчення Церкви лежать такі незмінні принципи, як принцип людської гідності, який становить підґрунтя всіх інших принципів та постає сутністю соціальної доктрини Церкви⁹, принцип спільного блага, принцип субсидіарності та принцип солідарності.

Під *спільним благом* Церква пропонує розуміти “сукупність вимог соціального життя, яка дозволяє і громадам, і одиницям досягти повніше і вигідніше власну досконалість”¹⁰. При розкритті змісту цього поняття Церква звернулася до такої складної проблеми, як спільне благо і приватна власність, багаті і бідні, соціальна справедливість тощо, неодмінно настоюючи на наданні особливої уваги і переваг саме бідним верствам населення.

Принцип *субсидіарності* означає, що усі суб’єкти вищого рівня мають надавати допомогу (*subsidium*) – тобто підтримку, сприяння і розвиток – суб’єктам нижчого рівня. При цьому це має відображатися як в діяльності самої Церкви, яка завжди виступала найбільшим благодійником, так і в діяльності влади, керівництва великих компаній, будь-якого колективу.

Особливу увагу Церква надала принципу солідарності¹¹, оскільки саме солідарність “особливим чином підкреслює властиву людині соціальну природу, рівну гідність і права кожного, а також спільний шлях людей і народів до більшої єдності. Ніколи раніше

⁹ Іван XXIII. *Mater et magistra*: AAS 53 (1961), 453.

¹⁰ «Радість і надія» («*Gaudium et spes*» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції декрети, декларації. – Львів, 1996 – п.26.– С.527.

¹¹ Там само. – п.32. – С.532–534.

не було настільки розповсюдженим усвідомлення, що люди і народи пов'язані взаємозалежністю на всіх рівнях"¹². Церква вважає, що солідарність – це не стільки моральна чеснота, скільки соціальний принцип, який визначає устрій суспільних інститутів. Згідно із цим принципом, “структури гріха”¹³, які панують у відносинах між людьми і народами, необхідно здолати, очистити і перетворити на структури солідарності, створивши чи відповідно змінивши закони, ринкові правила і правові системи¹⁴.

II Ватиканський Собор фактично переглянув місію Церкви. Як і раніше, вона містила в собі євангелізаційну суть, але через і в єднанні з соціальною доктриною. Церкві ставилося в обов'язки виконувати не тільки рятувальну функцію, а й нести соціальну відповідальність. Останнє вимагало розширити такі звичні й традиційні кордони соціальної риторики, які вражали загальністю і відірваністю від конкретних суспільних потреб людей.

Варто звернутися до тем, які були сформульовані в документах Собору, щоб зрозуміти наскільки Церква масштабно поставилася до життєвих проблем суспільства загалом і кожної людини зокрема.

Насамперед Церква підкреслила людиновимірність своєї соціальної доктрини. Головна пастирська конституція, яка відноситься до Церкви, її місії і завдань, в першу чергу говорить про ЛЮДИНУ, бо людина – головна мета діяльності Церкви. Вступ, вступний виклад і перший розділ Конституції присвячений становищу людини в сучасному світі¹⁵. Покликання людини, наділеної соціальною природою, має суспільний характер, і всі цілі людини реалізуються в тісній залежності від інших людей. Тому важливо поважати гідність, права і свободи кожної людини.

Не відмовляючись, а скоріше навпаки – підкреслюючи фундаментальні цінності суспільного життя (істина, свобода, справедливість) та закликаючи до християнської любові, Церква виокремила **“деякі наполегливіші проблеми”** людства. Своїм змістом ці проблеми охоплюють всю сукупність інтересів і устремлінь сучасної людини.

¹² Див. докл.: Компендіум... – С.128.

¹³ Іван Павло II. *Sollicitudo rei socialis*, 36, 37: AAS 80 (1988), 561–564

¹⁴ Див. : Компендіум... – С.129–131.

¹⁵ «Радість і надія»... – pp.1–23. – С.499–523.

Так, передусім були згадані подружжя і сім'я (“Про достойність подружжя і сім'ї”)¹⁶. Актуалізуючи значимість родини для людської особи і для суспільства, II Ватиканський Собор підкреслив, що саме родина є першою природною громадою, а відтак – життєво важливою клітиною суспільства. Основою родини виступає подружжя, традиційний союз чоловіка і жінки, які народжують дітей і займаються їхнім вихованням. Але чи не вперше родина постає як активний учасник суспільного життя, не замикаючись в своїх внутрішніх проблемах. Фактично на рівні родини формуються ті зачатки соціальної поведінки людини, які потім вона використовує в суспільному полі своєї діяльності. Конституція, спираючись в інтерпретації сімейних проблем на попередні свої теологічні досягнення, вносить новий аспект, висуваючи на перший план роль і духовний характер любові в родині, підвищуючи релігійний ранг сім'ї як “домашньої церкви”¹⁷.

Чимало часу Собор присвятив розмірковуванням про людську діяльність, про її сенс і значимість. Ця діяльність має бути спрямована не на своє особисте збагачення, а на досягнення справедливості, братерства та гуманнішого ладу в соціальних відносинах¹⁸. Активно обговорювалися на Соборі і проблеми людської праці. Спираючись на біблійні заповіді обробляти і доглядати землю, характеризуючи Ісуса Христа як людину праці, Католицька церква утвердила гідність праці, назвавши її обов'язком людини на користь всього суспільства. Церква проголосила право на працю, зосередившись на таких аспектах, як родина, жінки і право на працю, дитяча праця, імміграція і праця тощо. Церква звернула увагу держав і громадянського суспільства на їх роль у забезпеченні права на працю. Гідною має бути не тільки праця, але й працівники, які мають право на справедливу оплату праці і розподіл доходу, на відпочинок від праці, на страйк, в разі порушення цих прав. Церква підтримала створення і діяльність профспілок, покликаних захищати права працюючих¹⁹.

¹⁶ «Радість і надія»... – pp.47–52. – С.555–565.

¹⁷ Майуа Ю. Социальное учение Католической церкви. – С.398.

¹⁸ Див.: «Радість і надія»... – п.35. – С.537.

¹⁹ Див.: Компендіум...– С.184–195

Можна сказати, що II Ватиканський Собор фактично сформував теологію праці, яка, як окрема теорія, найповніше розкрита в пізнішій енцикліці Івана Павла II “Займаючись працею” (*Laborem exercens*, 1981). Визначаючи елементи цієї теорії, один з дослідників теології праці виокремлює п’ять положень, які визначають її суть: розгляд значення людської діяльності у плані творення; визначення норм, покликаних регулювати різні аспекти праці; наслідки первородного гріха для людської праці; спокута світу через фахову працю і місія мирян у світлі цієї спокути; зміст і плоди праці після Другого Пришестя Христа²⁰. Завдання мирян – займатися мирськими, світськими справами, зокрема працею, і “успішно сприяти тому, щоб блага, створені волею Творця і світлу Його Слова, оброблялися людською працею, технікою і культурою на користь всіх людей...”.

Особливу увагу викликає II розділ Конституції – “Про правильний розвиток культури”, який визнаний “найбільш ґрунтовним дослідженням на цю тему в усіх документах Церкви”²¹. Тут є і загально християнська теорія культури, і характеристики її сучасного розвитку, і актуальні визначення. Йдеться не тільки про всезагальний доступ до культурного спадку людства, а й про активний внесок кожного в її розвиток. Проголошено, що для прогресу людства необхідний вільний розвиток національних і локальних культур, елітарних і народних її форм.

Церкву на той час турбували проблеми соціально-економічного і політичного життя, міжнародне об’єднання людства і мир в усьому світі. Документ наголосив на необхідності справедливого керування економічним розвитком світу та усунування економічно-соціальних різниць між людьми²². Справедливість стала пріоритетною цінністю і в питаннях миру, і міжнародних відносинах, і в політичній сфері.

Конституція викликала неабиякий інтерес не тільки у католиків, які активно обговорювали її зміст, але й серед некатоликів. Всі

²⁰ Дуйкін В.Р. «Теологія праці» в ідеології сучасного католицизму: Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13_2003/articles/stat39.html

²¹ Майка Ю. Социальное учение Католической церкви. – С.398.

²² «Радість і надія»... – п.63-66. – С.579–583.

зійшлися на тому, що Церква чітко визначила місце соціальних проблем в своїй діяльності, не втручаючись в соціальні, політичні чи економічні процеси. Не дарма наприкінці документу прописані обов'язки християн і помісних церков подбати “про невідкладні потреби нашого часу”²³.

Отже, II Ватиканський Собор визначив нову політику Католицької церкви, яка передбачала оновлення наявних у католицизмі соціально-політичних доктринальних підходів при вирішенні актуальних проблем суспільного життя. “Католицизм як вагомий духовний рух сучасності і одна з найдинамічніших християнських конфесій, – пише А.Колодний, – має великі підстави для домінування в релігійному житті наступного століття. Гарантом цього слугує не лише притаманний йому дух аджорнаменто, відсутність закостенілості, а й відкритість до різних культур, висока оцінка прагнень розуму до пізнання достовірних істин Христа, заохочення активної діяльності мирян здолання лицемірства, яке виявляється у формальному виконанні обрядових дійств”²⁴. Як слушно зауважив, підсумовуючи наслідки модернізації католицького вчення у XX столітті, П.Яроцький, “інкультурована” церква завтрашнього дня – це синтез великих культур і філософій, пристосованих до Євангелія. Якщо такий проект буде реалізованим, то людство в XXI ст. може зустрітися, по суті, з новою універсальною релігією”²⁵.

²³ Там само. – п.91–93. – С.617–619.

²⁴ Колодний А.М. Проблеми і перспективи християнства XXI ст. // Християнство: контекст світової історії і культури. – К., 2000. – С.55–56.

²⁵ Яроцький П.Л. Етноконфесійна толерантність — морально-етичний дискурс третього тисячоліття // Християнство і мораль. – Тернопіль, 2002. – С.90.